

Луцюк П. С.,

*член Вищої кваліфікаційної комісії суддів України,
адвокат, Голова Ради адвокатів Рівненської області,*

кандидат юридичних наук

ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ТРУДО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЯК ВИДУ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Стаття присвячена з'ясуванню сутності поняття трудо-правової відповідальності як виду юридичної відповідальності. Окрема увага приділена виокремленню особливостей нормативної конструкції трудо-правової відповідальності, а також її відмежуванню від інших форм примусу в трудовому праві.

Ключові слова: юридична відповідальність, трудо-правова відповідальність, трудове правопорушення, трудові правовідносини, правовий примус, санкція.

Питання щодо розуміння сутності, місця і значення відповідальності у трудовому праві завжди привертало увагу науковців, але в останні роки ним почали приділяти все більшу увагу, що цілком зрозуміло. Адже у період існування Радянського Союзу роботодавець та держава фактично ототожнювались. Відтак, цілком зрозумілим є те, що характеристики трудо-правової відповідальності майже повністю збігались за своїм змістом із характеристиками загальної юридичної відповідальності, за виключенням нормативних підстав її настання, що містились в положеннях радянської системи законодавства про працю.

Проте, із здобуттям Україною незалежності, та обрання напрямку побудови демократичної, соціальної, правової держави, відбулись зміни у соціально-економічній сфері, що стали підґрунтям для формування новітньої

вітчизняної концепції трудового права, що покликане стати ефективним регулятором відносин у сфері праці, зберігши при цьому свою соціальну спрямованість. У зв'язку, з цим докорінного перегляду потребує методологічна основа трудового права. Особливо це стосується інституту юридичної відповідальності у трудовому праві, норми якого здійснюють значний вплив на регулювання трудових правовідносин, їх правоохорону.

Саме тому метою даної статті є дослідження правової сутності трудо-правової відповідальності як виду юридичної відповідальності. Сприятиме досягненню поставленої мети у процесі наукового пошуку звернення до суміжних галузей права, аналіз точок зору фахівців, вчених, які в тій чи іншій мірі вже розглядали окремі аспекти юридичної відповідальності та її особливості у трудовому праві (В.С. Венедіктов, О.О. Гусейнов, М.І. Іншин, В.О. Котюк, Т.А. Лежнёва, О.Е. Лейст, А.М. Лушников, В.М. Лушникова Є.Ю. Подорожній, С.М. Прилипко, О.І. Процевський, І.С. Самощенко, Л.О. Сироватська, П.Р. Стависький, О.О. Ткаченко, Н.М. Хуторян, І.І. Шамшина, О.Є. Шишкіна, І.С. Штода, В.І. Щербина, О.М. Ярошенко та ін.), дослідження положень чинних нормативно-правових актів.

Перш за все, слід погодитись із твердженням, що поняття юридичної відповідальності взагалі і трудо-правової зокрема відноситься до базових понять у юридичній науці і, відповідно, в науці трудового права. Воно не може бути оціночною категорією. Повинен існувати еталон, загальне поняття відповідальності, тільки в такому випадку правозастосовчі органи зможуть правильно застосовувати норми, що встановлюють юридичну відповідальність та регулюють порядок притягнення до неї [1, с. 224]. Проте, слід визнати, що при характеристиці юридичної відповідальності думки вчених суттєво розходяться, зокрема що стосується визначення її місця у системі примусових заходів правового характеру. Трапляються й випадки ототожнення юридичної відповідальності із санкцією. А тому для розв'язання означеної проблематики слід звернутись до історії розвитку поглядів юридичну відповідальність у трудовому праві, зокрема на початок 60-х років ХХ ст., де саме під впливом

філософсько-етичних поглядів юридична відповідальність починає розглядатися не лише в ретроспективному (тобто в традиційному негативному аспекті – за минулі діяння, які виражаються в порушенні правових норм), але й в позитивному (активному) аспектах. Саме ця сторона відповідальності мається на увазі, коли йде мова про відчуття (усвідомлення) відповідальності або про те, що особа бере відповідальність на себе. Іншими словами – це відповідальність за майбутню поведінку. Настільки широке розуміння юридичної відповідальності, на думку І.С. Штоди, обумовлено змінами, що відбуваються в праворозумінні у цілому, де одне з центральних місць належить розрізненню права та закону. А тому, відповідальність у праві запропоновано розглядати як усвідомлення суб'єктом права своєї поведінки в процесі здійснення наданих прав й належного виконання покладених на нього обов'язків – відповідальність за сьогодення і майбутню поведінку та відповідальність за порушення норм права, тобто за минулу протиправну поведінку [2, с. 43].

При цьому в широкому розумінні під поняттям «юридична відповідальність» одні вчені, як правило, розуміють застосування відповідної санкції порушеної правової норми чи наслідок існування такої санкції, а інші – державний примус. Однак з проведенням такої буквально залежної паралелі між відповідальністю та санкцією важко погодитись. Зокрема, слід наголосити на тому, що, розглядаючи юридичну відповідальність, не доцільно трактувати «покарання» в якості самоцілі відповідальності, адже, як слушно відзначає О.О. Ткаченко, – сама відповідальність не повинна переслідувати мети приниження порушника чи бути певною мірою жорстокою, і хоча зв'язок санкції з юридичною відповідальністю, безумовно, існує, але ці поняття не є тотожними [3, с. 280]. Відтак, слід визначитись із тим, що необґрунтованим є ототожнення юридичної відповідальності із санкцією, адже юридична відповідальність являє собою правову форму примусу, спосіб правового впливу, тоді як санкція входить до структури юридичної відповідальності, і є заходом впливу на суб'єктів права у правоохоронних відносинах.

Варто зауважити, що в доктрині права мають місце також і більш комплексні підходи до визначення поняття «юридичної відповідальності». Так, приміром, на думку І.С. Самощенка, під поняттям «юридична відповідальність» слід розуміти реакцію держави на правопорушення, яка полягає не лише в осуді винуватого та застосуванні до нього відповідних юридичних санкцій, а й у державному примусі правопорушника до виконання встановлених законодавством вимог [4, с. 16]. В свою чергу, В.О. Котюк вважає, що юридична відповідальність – це міра покарання порушника, що відбувається за рахунок позбавлення його визначених соціальних благ або цінностей, що йому належали до факту правопорушення, від імені держави, на основі законодавчого акту або іншого нормативно-правового акту з метою попередження правопорушень у перспективі й відновлення порушених суб'єктивних прав на матеріальні та духовні цінності [5, с. 121]. Дещо іншого підходу дотримується, І.С. Штода, на думку якого, юридична відповідальність – це специфічні правовідносини між правопорушником і державою, змістом яких є право держави призначити та реалізувати у відношенні правопорушника покарання, закріплене в санкції відповідної правової норми, а також обов'язок правопорушника перетерпіти несприятливі наслідки за скоєне [2, с. 44].

Отже, юридичну відповідальність вчені частіше всього розглядають в якості «правовідносин», «покарання», «реалізації санкції», «осудження протиправної поведінки» та «заходів примусу за скоєне правопорушення». При цьому слід врахувати той факт, що суб'єктивними передумовами відповідальності є інтереси, потреби людей, під впливом яких вони вступають у різноманітні відносини, а також їх соціальні та правові установки. Потреба проявляється у процесі взаємодії особистості з середовищем, в результаті чого виникає певна реакція на зовнішні матеріальні чинники соціальної дійсності. Прагнення до задоволення названих потреб, власне, і викликає до життя відповідні відносини відповідальності, у цьому їхня першопричина. Потреби, опосередковані людською свідомістю, виступають як інтереси, під якими розуміються суспільно обумовлені, суб'єктивно обрані людьми способи та

методи створення матеріальних та духовних цінностей для задоволення власних потреб [6, с. 40].

Відтак, проаналізувавши існуючі підходи до визначення вказаного поняття, доходимо висновку, що під юридичною відповідальністю слід розуміти обумовлений змістом правової норми охоронного характеру і спричинений фактом її порушення особливий правовий стан, який передбачає настання для правопорушника обов'язку відповісти за свої неправомірні дії (або бездіяльність) та зазнати негативних наслідків, передбачених санкцією правової норми.

В свою чергу, юридичній відповідальності у трудовому праві, в силу своєї автентичності, правової природи, поряд із спільними ознаками з іншими видами відповідальності, притаманні свої характерні риси, обумовлені предметом правого регулювання, що базується на раціональному поєднанні приватно-правових та публічно-правових засад. Невипадково на доцільності існування трудової відповідальності як узагальнюючого поняття, що об'єднує у собі різновиди відповідальності притаманні трудовому праву, наголошував П.Р. Стависький, мотивуючи свою позицію необхідністю підкреслити трудову природу галузевих підвидів матеріальної та дисциплінарної відповідальності, а також відповідних правопорушень, відмежувати їх від аналогічних категорій в цивільних, адміністративних та інших відносинах [7, с. 74].

На підставі цього, виникає питання, які ж саме особливості нормативної конструкції трудо-правової відповідальності дають підстави для виділення її як окремого виду юридичної відповідальності, а також відмежування від інших форм примусу в трудовому праві?

На користь існування нормативної конструкції трудо-правової відповідальності передусім вказує її специфіка, що, перш за все, зумовлена предметом трудового права. Так, предмет трудового права складають власне трудові відносини, тобто відносини, побудовані на угоді між працівником і роботодавцем про виконання працівником за оплату певної роботи (такі відносини є основою, «ядром» предмета трудового права), і відносини, тісно

пов'язані з трудовими [8, с. 8]. Таким чином, трудо-правова відповідальність забезпечує належний характер функціонування відносин, що складають предмет трудового права, і не може існувати поза їх межами.

При цьому, базисним для з'ясування характерних особливостей нормативної конструкції трудо-правової відповідальності є розроблене О.Е. Лейстом визначення нормативних конструкцій відповідальності як комплексу норм матеріального і процесуального права, які визначають санкцію та інші заходи примусу, що підлягають застосуванню в разі правопорушення, порядок (процес) і послідовність застосування та реалізації цих заходів, а також норми, що визначають права особи, яка притягується до відповідальності. Оскільки виражений у санкції спосіб відновлення правопорядку зумовлює порядок її реалізації, то основним поділом видів відповідальності (як і санкцій) є розподіл на правовідновлюючу (компенсаційну) і штрафну (каральну) [9, с. 130-150]. Вважаємо, що такий підхід до виокремлення різновидів відповідальності, є цілком прийнятним і для трудо-правової відповідальності. Однак, враховуючи характер охоронних норм трудового права та передбачений у них спосіб відновлення правопорядку, доцільним вважаємо виділяти наступні нормативні конструкції трудо-правової відповідальності:

- дисциплінарна відповідальність працівника;
- матеріальна відповідальність працівника;
- матеріальна відповідальність роботодавця.

І якщо виділення дисциплінарної (каральної) відповідальності обумовлене способом впливу норм трудового права на суб'єкта дисциплінарного правопорушення, то виокремлення матеріальної відповідальності кожної із сторін трудового договору, пов'язане із наявністю наступних відмінностей: а) встановлення різних видів матеріальної відповідальності; б) встановлення різних меж і розмірів відшкодування збитку; в) встановлення різного порядку відшкодування шкоди; г) встановлення права на відшкодування моральної шкоди лише одній стороні трудового договору – працівнику; г) різні підходи до

форм вини; д) різний порядок визначення розміру шкоди, що підлягає відшкодуванню [10, с. 864].

Що ж стосується відмежування трудо-правової відповідальності від інших форм примусу в трудовому праві, слід погодитись із тим, що враховуючи соціальне призначення примусових заходів у праві, їх мету в охоронні правопорядку, за основу класифікації необхідно брати способи охорони правового порядку та забезпечення суспільної стабільності. За цим критерієм правовий примус проявляється в наступних формах:

- превентивні заходи (або профілактичні заходи);
- запобіжні заходи;
- заходи правовідновлення;
- юридична відповідальність;
- заходи процесуального забезпечення [11, с. 308].

Підводячи підсумок, проведеному дослідженню можна визначити, що під трудо-правовою відповідальністю слід розуміти спричинений фактом трудового правопорушення особливий правовий стан, який передбачає настання для правопорушника обов'язку відповісти за свої неправомірні дії (або бездіяльність) та зазнати негативних наслідків, передбачених санкцією норми права.

Трудо-правовій відповідальності як виду юридичної відповідальності властиві наступні особливості: а) підставою виникнення є трудове правопорушення, а її основою – санкція норми права; б) завжди пов'язана із примусом; в) має власну процесуальну форму; г) завжди передбачає настання для правопорушника обов'язку відповісти за свої неправомірні дії (або бездіяльність) та зазнати негативних наслідків; г) її нормативними конструкціями є: дисциплінарна відповідальність працівника; матеріальна відповідальність працівника; матеріальна відповідальність роботодавця; д) забезпечує належний характер функціонування відносин, що складають предмет трудового права, і не може існувати поза їх межами; е) встановлюється на різних рівнях нормативно-правового регулювання.

Література:

1. Хуторян Н.М. Теоретичні проблеми матеріальної відповідальності сторін трудових правовідносин: Монографія / Н. М. Хуторян // Монографія. – К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2002. – 264 с.
2. Штода И.С. Юридическая ответственность, ее признаки и стадии. / И.С. Штода. // Бизнес в законе. – 2011. – № 3. – С. 43-45.
3. Ткаченко А.А. Основные подходы к пониманию юридической ответственности за правонарушение. / А.А. Ткаченко // Вектор науки ТГУ. – 2010. – № 3. – С. 280-281.
4. Самощенко И.С. Правонарушение и юридическая ответственность: Учеб. пособ. / И.С. Самощенко. – М.: Изд-во ВЮЗИ, 1966. – 30 с.
5. Котюк В.О. Теорія права: Курс лекц.: Навч. посіб. для юрид. фак. вузів. / В.О. Котюк. – К.: Вентурі, 1996. – 208 с.
6. Гусейнов А.А. Основания позитивной юридической ответственности. / А.А. Гусейнов. // Bakı Universitetinin xəbərlər, Sosial-siyasi elmlər seriyası. – 2009. – № 2. – С.37-45.
7. Стависський П.Р. Проблемы материальной ответственности в советском трудовом праве / Стависський П.Р. – Киев, Одесса : Вища шк., 1982. – 183 с.
8. Грузінова Л. П. Трудове право України : Навч. посіб /Л. П. Грузінова, В. Г. Короткін. – К. : МАУП, 2003. – Ч. 1. – 128 с.
9. Лейст О.Э. Санкции и ответственность по советскому праву (теоретические проблемы) / О.Э. Лейст // Монография. – М. : МГУ, 1981. – 240 с.
10. Лушникова М.В. Курс трудового права: Учебник. В 2 т. / М. В. Лушникова, А. М. Лушников. – М. : Статут, 2009 – Т. 2. Коллективное трудовое право. Индивидуальное трудовое право. Процессуальное трудовое право. – 1151 с.

11. Курс порівняльного трудового права : підручник у 2 томах / Іншин М.І., Мацюк А.Р., Соцький А.М., Щербина В.І. / За ред. акад. А.Р. Мацюка. – 2-ге вид., змін. і доп. – Х. : Діса плюс, 2015. – Т. 2. – 744 с.

Луцюк П.С., К определению понятия трудово-правовой ответственности как вида юридической ответственности – Статья.

Статья посвящена выяснению сущности понятия трудо-правовой ответственности как вида юридической ответственности. Особое внимание уделено выделению особенностей нормативной конструкции трудо-правовой ответственности, а также ее разграничению от других форм принуждения в трудовом праве.

Ключевые слова: юридическая ответственность, трудо-правовая ответственность, трудовое правонарушение, трудовые правоотношения, правовое принуждение, санкция.

Lutsyuk P.S., To the definition of labor and legal liability as a form of legal liability - Article.

The article is devoted to clarifying the essence of the concept of labor-legal liability as a form of legal liability. Special attention is paid to distinguish of the peculiarities of regulatory structures of labor liability, and its separation from other forms of enforcement in labor law.

Keywords: legal liability, employment liability, labor violations, labor relations, law enforcement, sanction.